

Bolksbeekse besognes

Bert Scova Righini

A.P.R.C. van der Borch van Verwolde (1766-1836) was in de eerste decennia van de negentiende eeuw zonder meer de machtigste man in de Achterhoek, een van de bekendste Nederlandse bosbouwdeskundigen van zijn tijd, de eerste moderne bestuurder van de streek ook. Als hij niet zo gehecht was geweest aan de ‘campagne’ en ‘zijn’ Verwolde, zou hij ongetwijfeld op nationaal niveau een prominente figuur zijn geworden. In zijn jonge jaren was hij dat trouwens al een beetje. Een van de talrijke dingen waarmee hij zich heeft bezig gehouden, al was het maar tamelijk kort, was het lastpakje de Bolksbeek. Zijn bemoeienis wordt beschreven in een hieronder volgend (concept)hoofdstuk van de over ongeveer twee jaar te verschijnen biografie van deze bijzondere figuur.

Inleiding

Veel Lochemers zullen er hun wenkbrauwen bij fronsen, maar in vroeger dagen was de Achterhoek een natte zandbak. Niet zelden stond van de late herfst tot de late lente veertig procent van het gebied onder water; vooral de broeklanden langs rivieren en beken, maar ook de grote oppervlakten bestrijkende drassige venen en heidegebieden. Nog meer dan de Berkel, zo krijgt men de indruk, was een noordelijke aftakking van de Berkel de Bolksbeek, die overging in de grotendeels op Overijssels grondgebied stromende en bij Deventer in de IJssel uitmondende Schipbeek, een belangrijke boosdoener in het veroorzaken van wateroverlast in de noordwestelijke hoek van de Graafschap. Toen in de loop van de negentiende eeuw steeds meer woeste gronden door ontwatering omgezet werden in cultuurgrond, kwam een groot deel van het tussen Zutphen en Deventer gelegen gebied van de IJssel tot de lijn Markelo-Stokkum-Gelselaar-Geesteren regelmatig blank te staan. Hoewel de overstromingen in Van der Borchs tijd minder omvangrijk en ingrijpend waren dan later, was het riviertje toch een aanzienlijke last- en schadepost voor de bewoners in de streek.

De Bolksbeek zag er rond 1200 volstrekt anders uit dan in Van der Borchs tijd. Om de wateroverlast van de zuidoost naar noordwest lopende riviertjes en beken in de Achterhoek zoveel mogelijk te verminderen was er door mensen voortdurend geknutseld aan de waterafvoer door het verleggen van bestaande en graven van nieuwe watergangen. Nadat rond 1250 door het verlengen van een langs Eibergen stromend riviertje naar Borculo de huidige Berkel was ontstaan, werd omstreeks 1650 tussen deze plaatsen een van zuidoost naar noordwestelijke aftakking van de Berkel naar de Schipbeek gegraven, waar zich de stroompjes verenigden bij Bloemendaal. Anno 2009 is de situatie weer gewijzigd. Met de voltooiing van het Twentekanaal in 1936, waarmee de waterafvoer-

De Avinksluis rond 1920-1930 (Collectie Archief Waterschap Rijn en IJssel)

capaciteit van de Achterhoek enorm toenam, werd de Bolksbeek doormidden gesneden en leidt het noordelijk deel een marginaal bestaan. Gelijktijdig met het vergraven van de Bolksbeek werd in de Berkel de Avinksluis aangelegd die de

watertoevoer van de rivier naar de beek ging regelen. Eeuwenlang raakten de streekgemeederen verhit over wie, wanneer, welke hoeveelheid water diende te krijgen. Al in 1775 meldde ingenieur Klesheim aan de staten van het Kwartier van Zutphen, zo leert ons een nog ter sprake komende adviesnota van een nationale ambtenaar, dat het Avinkdekseltje niet goed paste op het Bolksbeekse pannetje. Klesheim constateerde volgens de latere weergave:

“dat de Avinksluis wel vier schutten te ruim was [. . .] breed is 31 voet 9 duim, terwijl de gemiddelde breedte der Bolksbeek [. . .] is 16 voeten en [. . .] in de Beek binnen een minut door de Avinksluis 61475 teerling voeten water meer gestort kunnen worden als de boezem bevatten kan”.

Kortom als de sluis geschut werd, kreeg de beek meer te verstouwen dan die aankon.

Het rekest van 1793

De feitelijk start van de hier beschreven mini-episode van de Bolksbeek begint in 1793. Toen werd door een aantal ingezetenen van Gelselaar en Geesteren bij de staten van het toen nog zelfstandige Kwartier van Zutphen een rekest ingediend, waarin werd verzocht om in overleg met Overijssel te komen tot een regeling voor de ruiming van de Bolksbeek. Vanwege het bovenprovinciale aspect werd de zaak door het kwartier aanhangig gemaakt bij ‘de landschap’, de provinciale volksvertegenwoordiging, bestaande uit leden van ridderschap en steden, die het voor nader advies in handen stelde van het Hof van Gelderland. Dat was in nogal wat gevallen een garantie voor een langdurig traject.

Vermoedelijk en beetje ongedurig geworden en meegesleept door de veranderingsgezinde geest die met de Bataafse revolutie door de provincie waaide, herhaalden de adressanten hun verzoek aan de staten na de omwenteling in 1795. Ook nu met slechts beperkt succes. Bij de wederom plaatsgevonden behandeling op provinciaal niveau, dan door de patriottische en democratische opvolger van de landschap (‘de provisionele representanten van Gelderland’) werden Van der Borch en J.H. Hijers gemachtigd met de buurprovincie te gaan praten. In het besluit was wel de zinsnede opgenomen ‘uit het zelve en deszelfs kosten’, ofwel de zaak betrof een primaire aangelegenheid van de streek zelf die ook maar voor eventuele kosten diende op te draven.

Van der Borch in actie

Van der Borch ondernam direct actie. Gezagdragers en markenrichters werden om advies en informatie gevraagd teneinde hem in staat te stellen ‘met de vereischte kennis van zaken’ te handelen. Gretig gaf men er gevolg aan. Toch stokte daarna de voortgang, in 1798 blijkt in welke mate en door wiens toedoen. In dat jaar was een nieuw provinciaal bestuur geïnstalleerd (het Tweede Intermediair Administratief Bestuur) als vervolg op een door radicale Hollandse

patriotten gepleegde staatsgreep, voor wie het dan toe bestaande federale verband van de zeven gewesten vervangen diende te worden door een ‘één en ondeelbaar’ Nederland.

Van der Borch nam als lid van dit bestuur, zijn eerste provinciale functie, zelf mede het besluit tot vervanging van zijn medecommissielid Hijers door de Lochemse burgemeester H.J. Thomasson van Lochem, die toen op provinciaal niveau ook een belangrijke rol ging spelen. Vermoedelijk was Hijers politiek weggezuiverd – zeer gebruikelijk in de jaren 1798-1801 – maar in versluisd, welhaast mystiek taalgebruik werd als formele reden voor diens vervanging opgevoerd dat in het voorgaande anderhalf jaar niet gelukt was om tot een ‘conferentie’ met Overijssel te komen.

Die provincie had kennelijk geen haast om een gesprek met de buurprovincie aan te gaan. Helemaal verwonderlijk was dat niet want bij lezing van de stukken blijkt dat in het bijzonder in de Gelderse benedenloop van de Bolksbeek zich de wateroverlast voordeed, vermoedelijk omdat de loop smaller was dan stroomafwaarts in Overijssel. Met de nieuw benoemde commissie kwam er toch eindelijk vaart. De van Overijsselse kant met de zaak belaste bestuurders A. Budde en Banier [voorletters onbekend] voerden in mei-juni 1798 een uitgebreide inspectie uit langs de beek en de Avinksluis en kwamen tot de conclusie dat de klachten van Geesteren en Gelselaar zeker niet ongegrond waren. Toch achtten zij nader onderzoek door een deskundige nodig.

Vrijwel gelijktijdig nam de reuring over de beek enorm toe, vermoedelijk niet in de laatste plaats door een aanvullend initiatief van Van der Borch zelf. Niet alleen ruiming maar ook het bevaarbaar maken van de Bolksbeek diende naar zijn oordeel onderwerp van gesprek te worden. Dat betekende een verdieping en verbreding van het stroompje, een ingrijpender operatie dan louter ruiming, met als gevolg afleiding van meer Berkelwater noordwaarts richting Schipbeek.

Nieuwe Staatsregeling

Soms moet men wetenschappelijke terughoudendheid bij het speculeren over historische oorzaken en menselijke drijfveren laten varen. Reden om de hypothese te formuleren dat Van der Borch met zijn idee kwam vanwege een bijzondere ontwikkeling op nationaal niveau: de vaststelling van een staatsregeling ter verbetering van waterwegen en het maken van ‘doorsnijdingen’, om daarmee landbouw, koophandel en de ontginning van woeste gronden te bevorderen. Dat was in de Nederlandse geschiedenis een van de eerste blijken van een activistische overheid op economisch terrein die in de twintigste eeuw zo gangbaar is geworden. Naderhand zullen nog meer stimulerende maatregelen op het terrein van landbouw, bosbouw en industriële bedrijvigheid volgen. Alleen al om die reden, maar evenzeer om de door het Bataafse bewind grondwettelijk vastgelegde scheiding van kerk en staat, de gelijkberechtiging van alle geloofsgroepen, inclusief het joodse bevolkingsdeel, en later de invoering van de eerste lageronderwijswet, mag die periode

wel als een zeer zegenrijke worden beschouwd.

De afkondiging van de regeling was met een zeker grenzende waarschijnlijkheid ook het sein voor de streek om de door radicale patriotten in het zadel gehesen Eerste Kamer van het Wetgevend Lichaam te bombarderen met rekestten, waarbij de voorstanders van de verruiming van de Bolksbeek vroegen om hulp en ondersteuning uit ‘s landskas’. Maar er waren natuurlijk ook dissidente geluiden. Om bij de beantwoording beslagen ten ijs te komen, stelde de nationale overheid een inventariserend onderzoek in naar de precieze omvang van de overlast en schade. Twee vragen stonden daarbij centraal; aantal of omvang van de gronden die jaarlijks onderliepen en het aantal ‘koebeesten’ dat jaarlijks overleed aan ‘gelligheid’, een ziekte veroorzaakt door te vochtige weidegronden. Even zoveel opgaven kwamen binnen als rekestten ingediend.

De strijdende partijen

Wie bestreden elkaar? De partij voor vergroting van de watercapaciteit van de Bolksbeek bestond uit voornamelijk boeren van wie de gronden regelmatig overstromden in de aan of in de nabijheid van de Bolksbeek gelegen marken. In Gelderland waren dat Nettelhorst, Exel, Ampsen, Laren, Oolde en Verwolde, Gelselaar en Geesteren, in Overijssel Stokkum en Markelo.

De kooplieden van de stad Zutphen en eigenaren van de vier molens langs de Berkel vormden het andere kamp. Door een grotere afvloeiing via de Bolksbeek ontving de Berkel minder water, en daarmee zou de toch al met de diepte van de rivier worstelende Berkelvaart van de Zutphense kooplieden op Münsterland worden getroffen. Daarentegen zagen Deventer kooplieden een schone toekomst verrijzen doordat zij met schepjes via Schipbeek en Bolksbeek naar de oosterburen konden varen. Minder Berkelwater betekende evenzeer een geringer aantal omwentelingen voor de molenraderen.

Molenaars en kooplieden mochten zich verheugen in de steun van een niet onbelangrijke andere partner: de domeinen bij Borculo. Formele eigenaar van de gronden was de naar het buitenland verbannen ‘Vorst van Nassau’, de feitelijke zeggenschap en beheer lag bij de nationale overheid. De bezittingen besloegen een groot deel van het gebied bij Geesteren en de ook in dit buurtschap gelegen Avinksluis lag op domeingrond. En waarom kozen de domeinen de zijde van kooplieden en molenaars? Omdat zij voor afvoer en verwerking van de domeinproducten, vooral hout, afhankelijk waren van de Berkelvaart en nabijgelegen molens. Eigen belang, zo blijkt maar weer eens uit dit Achterhoekse tafereeltje, is de drijvende kracht in de historie.

Zutphen en de Berkelvaart

Over waar de sympathie van Van der Borch lag, bestaat geen misverstand. De door Zutphen naar voren gebrachte bezwaren, namelijk dat ‘hierdoor de Berkelvaart, en de daarop gaande ‘Molens lam gemaakt

souden worden’, achtte hij eigenlijk niet de moeite waard om te weerleggen. Met een goede inrichting van de Bolksbeek zou de situatie van de Berkel zelfs verbeterd worden ‘anders sou ik over de saak geen pen op ’t papier geset hebben [. . .]’.

Dat hij de opvattingen van het stadsbestuur eigenlijk als onzin beschouwde, kwam ook naar voren in zijn uitgebreide reactie – in de kantlijn – op het Zutphense rekest. De stad voerde aan dat zij van de staten van het Kwartier, enige eigenaar van en soeverein over de rivier, het monopolie op de Berkelvaart had gekregen onder het beding dat de belangen van de molens [lees voldoende omwentelingen] waarborgde. Die verplichting was altijd nagekomen, ook tijdens de korte perioden dat de stad het alleenrecht had overgedragen aan Berkelcompagniën onder gelijklopende voorwaarden. Mocht de Bolksbeek via regeling van de Avinksluis bevaarbaar worden, dan was het failliet van de stad nakende, met de bijkomende decimering van vele beroepsgroepen, zo betoogde de stad uitvoerig op de laatste pagina’s van het verzoekschrift. Geschiedvervalsing volgens onze held, na eerst te hebben opgemerkt dat het geen pas gaf in een tijd met vrijheids- en gelijkheidsidealen je te laten voorstaan op oude regalen. Was er in de ruime eeuw dat geen Berkelvaart bestond (1670-1787) – een periode waaraan in het rekest snel voorbij werd gegaan – een pakhuis minder in de stad? Was de stad leeggelopen? Hadden de molens met zo’n groot belang bij een hoog stuwpeil een omwenteling minder gemaakt? Was de stad na de herstart sinds 1787 uit haar economische voegen gebarsten? Hoeveel mensen waren er eigenlijk actief in die branche van de Berkelvaart? En kon een zo’n beperkte maatregel zulke ruïneuze effecten hebben? Dat alles vroeg Van der Borch zich af. Hij oordeelde zelfs dat de Berkelvaart nauwelijks rendabel was, een opvatting die in latere historische terugblikken bevestigd wordt. In een lobbybrief aan een patriottische voorman in Den Haag schetste hij voor de stad een heel ander perspectief: ‘De Negotie door Canalen vandaar in ’t gewesen ‘Gr(aafschap)’ Zutphen verspreiden’.

Bolksbeekse belangen

Wat voor kruit verschoot hij vervolgens zelf in zijn adres ten faveure van de Bolksbeekse belangen? Welhaast vanzelfsprekend legde hij er de nadruk op dat de doelstellingen van de nieuwe staatsregeling naadloos aansloten op wat met ruiming en het bevaarbaar maken van de beek werd beoogd: de bevordering van landbouw en handel en de ontginning van woeste gronden. Wie zou volgens Van der Borch ontkennen dat

‘De belangrijke Munster negotie hierdoor niet bevordert, de bekende fabrieken van Nede en Eijbergen [weef- en spinindustrie] daardoor niet opgebeurd worden, wie sal niet begrijpen dat het selvs voor den Scheepsbouw belangrijk is, dat het niet alleen in de voormalige Heerlijkheid Borculo, maar ook vooral in ’t naburig Minsterland voor hun den Hout langs dit

Canaal naar den IJssel en het voorm[alig] Holland kan gebragt worden? Wie voelt niet, hoe belangrijk het voor den Landbouw zij dat lage landerijen behoorlijk kunnen afwateren?

[. . .] Dat poelen en moerassen in vrugtbare weidens kunnen herschapen worden, en dit is hier toch het geval omtrent de duizenden morgens beste groen- gronden, waaruit de Geesterense, Gelselaarsche, Markelse, Netelhorsche, Amsen Exel en Verwoold- sche Broeken bestaan.

In het vervolg legde hij het accent op de te hanteren maatvoering in de noodzakelijke afweging van de verschillende belangen. Ofwel: 'Het merkelyk en wesentlijk belang van honderden' die jaarlijks 'duisenden guldens' schade leden diende onze nationale volksvertegenwoordiging af te zetten tegen 'het ge- waand Belang van enige[n]'.

Lochem

Er was trouwens nog een partij die meer op de wip vertoefde: kooplieden en burgers uit Lochem. Van der Borchs bewering in een (concept)rekest aan het Wetgevend Lichaam dat de stad Lochem zich in de rij van de voorstanders bevond, getuigde van een wel erg optimistische voorstelling van zaken. Er is een adres overgeleverd van een aantal Lochemse kooplieden en burgers waarin verdieping en verbreding van de beek met het oog op het bevaarbaar maken van de beek vierkant werd afgewezen omdat daarmee de Berkeltaart in zijn bestaansrecht werd aangetast. Tegen ruiming hadden de adressanten evenwel geen enkel bezwaar, vooral vanwege de jaarlijkse overlast van overstromingen. De correspondentie met medecommissielid en burgemeester H.J. Thomasson wijst evenzeer een nogal wankelmoedige houding van het stadsbestuur, niet verwonderlijk gelet op het belang van de Lochemse stadsmolen.

Van der Borch belangeloos?

Dat Van der Borch, zoals zo veel mannetjesputters met geldingsdrang die zich niet graag de weg versperd zien, het niet erg nauw met de waarheid nam bij het bereiken van zijn doel komt naar voren in zijn gelobby bij twee vermoedelijk hoge landelijke patriottische gezagsdragers. Hij liet voorkomen volstrekt neutraal in de kwestie te zijn. Geen enkele weide aan de beek noch enig aandeel in de handel bezat hij, louter het voorkomen van de jaarlijkse grote schade van de vele gedupeerde landlieden had hij op het oog. Zo belangeloos was hij evenwel niet. Als boseigenaar was hij gebaat bij een goedkoop vervoer van hout naar de transitomarkt in Deventer vanwaar het voor een belangrijk deel verder ging naar Holland. Samen met de dichter-landheer A.C.W. Staring van de Wildenborch en A.H. van Markel Bouwer van 't Joppe zal hij in latere jaren een en andermaal het belang van een goede ontsluiting van de Achterhoek over het goedkope water bepleiten. Nog vaker dan de landbouw werd dan de rentabiliteit van de in de ogen van landeigenaren zo belangrijke kernactiviteit bos-

bouw, vooral ook om de omvangrijke woeste gronden te ontginnen, ten tonele gevoerd. Was het om die reden dat hij voor 'Kooplieden in Timmeren en Brandhout' een rekest schreef voor het bevaarbaar maken van de Bolksbeek? Of is het aangetroffen concept een door Van der Borch eigenhandig gekopieerd exemplaar van een toegezonden origineel?

Een kanaal door de Achterhoek

Dat hem een brede ontsluiting van de Achterhoek voor ogen stond blijkt ook uit zijn correspondentie met een oude bekende uit het college van 'Gedepu- teerden ter Finantie' van het Kwartier van Zutphen, de Winterswijkker J.H. Willink, vermoedelijk een grote scholtenboer en lid van de municipaliteit aldaar. Ook bij hem lobbyde hij voor de Bolksbeek. Hij vroeg zijn voormalige collega de bereidheid van andere leden in het gemeentebestuur te polsen om een rekest te ondertekenen voor verbetering van Bolksbeek én Schipbeek. Tegelijk daarmee zou een kanaal moeten worden gegraven vanuit het Winterswijkse naar Eibergen aan de Berkel, om daarmee een betere handel vanuit het gebied met Münsterland te stimuleren.

De reactie van Willink, zelf een groot voorstander vooral omdat de transportkosten van hout(producten) zouden dalen, was niet hoopvol. Een aantal leden van de municipaliteit had het plan direct van de hand gewezen als onhaalbaar. Anderen zagen er duidelijk het nut van in, doch vreesden grote, zo niet onover- komelijke problemen: het in Eibergen beginnende kanaaltje liep over Duits grondgebied bij Zwillbrock; landeigenaren dienden te worden uitgekocht; alleen bij een heel hoge waterstand zou het kanaal effectief zijn; bestaande beken zouden als bedding voor het kanaal moeten worden uitgegraven met onder meer als gevolg dat watermolens in hun belang worden getroffen. Hij had nog weten te bewerkstelligen dat hij de mening zou vragen van een onafhankelijke deskundige [lees Van der Borch] over de oplossing van deze problemen.

Geen draagvlak

Hoewel Van der Borchs antwoord niet bekend is, ontbrak acht maanden later in Winterswijk elk draagvlak voor het plan, zelfs bij Willink. De laatste deelde toen mee dat het vervoer uit Winterswijk naar Münster uit kostenoverwegingen en ter voorkoming van beschadigingen grotendeels per wagen ging, het kanaal kwam er toch nooit en bij een betere bereikbaarheid over water zouden ze alleen maar het Paard van Troje, in de persoon van de Deventer koopman als concurrent, binnenhalen. Kennelijk naar aanleiding van een per ommeegaande verzonden nijldige reactie kwam hij een week later op zijn schreden terug. Zelf was hij geheel overtuigd van het nut en belang, maar de vrijwel onmogelijk te slechten barrière bij de bewoners van zijn streek hadden hem het tot schrijven van zijn vorige brief gebracht, door hem verwoord met: 'De agterhoeken zullen veel minder dan de steden de vrugten van de omwenteling smaken'. Ondanks Van der Borchs gelobby verzandde het ini-

tatief, zo lijkt het. Het aanvankelijke enthousiasme van het Overijsselse commissielid Budde die zijn woonplaats Deventer voor het plan wilde porren, luwde gaandeweg, helemaal toen hij van de protesten in Zutphen hoorde. Deze stad had inmiddels een nieuw argument in de strijd gegooid: overstromingen zouden zich naar de gemeente verplaatsen. Immers de voor de verbetering van de bevaarbaarheid noodzakelijke stuwen in de Bolksbeek zouden meer water door de Berkel laten afvloeien. Elk argument in een hooglopend en ingewikkeld conflict kan ook weer a contrario gebruikt worden.

Burgemeester Thomasson was steeds terughoudender geworden. Ruiming van de beek prima, maar bevaarbaar maken was een brug te ver. Om er nog aan toe te voegen: 'Dog dit werk blijft gewis gebrekkig, zo 't van 's lands wege niet ondernomen, of althans niet ondersteund worde.'

Doorbraak in 1806

De rekesten verdwenen van de agenda, zoals een latere adressant eufemistisch uitdrukte door een 'samenloop van omstandigheden'. Tot in 1806 eindelijk een doorbraak kwam door toedoen van baron A.W.C. Nagell van Ampsen die een jaar eerder de kat de bel had aangebonden door een rekest aan de raadspensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck te sturen. Deze grootaandeelhouder in gronden van verschillende marken, ook in 'Van der Borchs mark' Verwolde, Laren en Oolde, en onder meer burgemeester van Zutphen en van 1814-1824 minister van Buitenlandse Zaken, leed vermoedelijk nogal wat schade op zijn bezittingen. En hij verkeerde wellicht in de veronderstelling dat aan een protest van een zo belangrijk heer niet zo makkelijk zou worden voorbij gegaan – niet helemaal onterecht zo bleek.

Zoals ook nu nog te doen gebruikelijk werd het bezwaarschrift voor nadere inlichtingen en advies gezonden naar de direct betrokken overheden: de departementale besturen van Gelderland en Overijssel. En daarmee begon ook het zwartepieten. Gelderland deelde mee dat de zaak al jaren geleden door het Intermediair Administratief Bestuur was aangekaart maar een nijvere nationale ambtenaar had kennelijk een grote bureaulade opgeduikeld, zo liet het provinciebestuur in wat omzichtiger termen weten. De bi-provinciale betrokkenheid wees het bestuur aan als reden dat met het op 31 oktober 1755 door het Zutphense Kwartier vastgestelde reglement op het schouwen van 'rivieren, leij- en togtgraven' zo weinig was bereikt bij de verbetering van de beek. Dat uiteraard met verzwijging van de algemene onwil bij bevolking en marken om het collectieve belang vooruit te helpen door een beetje de handen uit de mouwen te steken.

Overal in de provincie werd de verordening op massale schaal ontdoken.

Adviesnota

Een nationale ambtenaar liet een adviesnota het licht zien over wat er in 1798 en 1799 was gepasseerd, met gebruikmaking van de resultaten in het eerdere

inventariserende onderzoek naar de precieze schade-effecten van de Bolksbeekse overstromingen. IJverig tellend kwam hij alleen al op 600 rekestanten uit Gelderland (afgaand op de bewaard gebleven schrifturen voor het overgrote deel bewoners van de marken). Het aantal geïnundeerde 'koeweiden' bedroeg 1700 en het aantal koeien dat jaarlijks overleed aan 'gelligheid' als gevolg van de te natte weiden zou volgens hem ook ongeveer hetzelfde zijn als in 1798 of 1799.

Niet de geringste vaderlanders hadden zich over de materie gebogen, zo memoreerde hij verder. Zoals de grondleggers voor een actief nationaal beleid op economisch en agrarisch terrein J. Goldberg en J. Kops, en de toen al bekende waterstaatsingenieur en latere bestuurder C.H.J. Kraijenhoff. De laatste reisde in de jaren 1795-1804, mede in zijn hoedanigheid van militair officier belast met fortificatiën en militaire inundaties, door het land om waterpassingen te verichten, vooral langs de grote rivieren.

Op een van deze reizen heeft de waterdeskundige, waarschijnlijk op een daartoe strekkend verzoek uit de streek, een 'uitstapje' met peillood en cartografisch gereedschap naar het gebied rondom Bolksbeek en Berkel gemaakt, zoals hij ook een paar jaar later bij Starings aanleg van de Veengoot van de Wildenborch naar de Berkel zijdelings was betrokken. Het waren Achterhoekse visites waarover geen melding wordt in zijn recent verschenen biografie. Zijn sympathie lag volgens Budde bij de de Bolksbeekse partij: 'Ik heb een brief van Kraayenhoff die ik niet aan het papier durf te vertrouwen dog die goed voor onze oogmerken schijnt [. . .].'

Van de voor Van der Borch gunstige opstelling van Kraayenhoff was evenwel weinig terug te vinden in het vervolg van het advies. De nota bevatte zelfs een ronduit teleurstellende passage voor onze held want het bevaar maken van de Bolksbeek kon niet meer aan de orde zijn:

Dan moge bij gunstiger tijden onderzoek meriteren, of de bevaarbaarmaking der Bolksbeek sonder nadeel der berkelvaart (gelijk men denkt) geschieden kan, of sy nuttig en noodzakelijk, dan wel nodeloos en pernicious is? [. . .] – thans dugt men, dat daaraan niet valt te denken.

De provinciebesturen van Gelderland en Overijssel dienden tot een goede regeling van het stuwpeil van de Avinksluis ('om de willekeurige handelwijs omtrent die Sluis tegen te gaan') en de ruiming van de beek te komen, waarbij de ambtenaar nog genereus in overweging gaf 200 tot 300 gulden beschikbaar te stellen om 'tot beetering der notabelste gebreken' te komen.

Om welke reden dan ook gingen de ambtelijke en bestuurlijke molens plotseling – zelfs voor die tijd – snel draaien. Eind 1805 werd Van der Borch wederom belast met de zaak, samen met zijn collega's in het departementale bestuur E.A. Verhuell en baron E.F. van Heeckeren van Enghuizen. Maar het leeuwendeel

van de werkzaamheden kwam toch op zijn schouders terecht, zoals blijkt uit de nagelaten documenten. Aan Overijsselse kant schoven Van der Borchs neef D. Bentinck tot Diepenheim en zwager G.W. Sloet van Tweenijhuizen aan tafel voor overleg, familiebanden die ongetwijfeld als smeerolie werkten in het snel op gang gekomen rad van overleg.

Conferentie in 1796

Van der Borch schetst ons in aantal tussenrapportages en zijn eindvoorstel aan het voltallige Departementale Bestuur van Gelderland wat zich afspeelde. Op 17 april 1796 hielden de vijf heren naar aanleiding van enkele ontvangen adviezen 'een conferentie'. Daar werd aan de ingenieur J.E. Wildeman van Overijssel 'welk voor kundig en 't vak bekend staat' en de Lochemse landmeter C. Westenberg opdracht gegeven een rapport samen te stellen, voorzien van de vereiste metingen.

Over de vrucht van hun werkzaamheden volgde vervolgens een inspraakronde, zoals te doen gebruikelijk in die dagen wel beperkt tot hen die het al voor het zeggen hadden. Vanzelfsprekend meldden zich weer het stadsbestuur van Zutphen en de inspecteur generaal der domeinen Temminck. Zij bepleitten een vier duimen hoger stuwpeil van de Avinksluis dan Wildeman voorstelde. Dat was zonder meer noodzakelijk voor een levensvatbare Berkelvaart, waarbij in het bijzonder werd gewezen op de grote diepgang van de - ook uit de domeinen afkomstige - houtvloten, en voldoende watertoevoer voor de 'door stroom gedreven molens'.

Daar zaten de bestuurders nogal mee in hun maag. Tijdens een te Huis Diepenheim op 26 juli gehouden vervolgbijeenkomst stemde men weliswaar in met Wildemans ideeën, nadat ook nog een inspectie ter plaatse bij Bloemendaal was gehouden, maar dat was een erg voorzichtig besluit. Eerst wilde men nogmaals vertrouwelijk overleggen met Zutphen en de Domeinen. Het slotoffensief van die twee legde geen windeieren. Een moegestreden Van der Borch legde het hoofd in de schoot. Inhoudelijk was hij het volstrekt oneens met een hoger stuwpeil, maar 'tot amputatie van alle verdere langwijgheden over ene saak die reeds te lang was' besloot hij hun bezwaren te 'defereren'[eerbiedigen]. Een beter voorbeeld hoe het getraineer in het poldermodel resultaat kan afwerpen, bestaat er niet.

Slotconferentie in 1806

De op Huis Verwolde gehouden slotconferentie - na een aantal revolutionaire Bataafse jaren werd er op adellijke huizen in 1806 weer volop beleid gemaakt - vond plaats op 23 september waarin de tekst werd vastgesteld van de twee pijlers die de wateroverlast van de Bolksbeek beter beheersbaar moesten maken: een regeling over het stuwpeil van de Avinksluis en een schouwreglement voor de beek. Op 11 oktober werden die voorzien van de handtekeningen door de departementale besturen. Toeval of niet op dezelfde dag - ging de postkoetscommunicatie zo snel? - be-

schikte de minister van Binnenlandse Zaken op het rekest van Nagell tot Ampsen waarin de bewindsman Gelderland en Overijssel opriep om een regeling over de watergeleiding van de Avinksluis en over de ruiming van de Bolksbeek te treffen, een beslissing volledig in lijn met wat de baron had gevraagd.

Wat op die gedenkwaardige in oktober 1806 uit de bus kwam rollen, was het resultaat van een kunstig balanceren op een koord waaraan alle betrokken partijen hard hadden trokken. Zoals gezegd waren Van der Borchs grootse vergezichten over het bevaarbaar maken van de beek, en van aanvullende kanaalwerken, achter de horizon verdwenen. Niet helemaal verwonderlijk, gegeven de technische stand van zaken, het te verwachten verzet van grondeigenaren en de noodzaak tot compromis. In het bijzonder bij de regeling over het stuwpeil van de Avinksluis was gemanoeuvereerd tussen de uiteenlopende belangen van de bewoners en geërfden van marken aan de Berkel en de Bolksbeek, de stad Zutphen en de 'Vorst van Nassau'. Kortom, iedereen had gegeven en genomen.

De overeenkomst

Hoofdpunt in de tussen Overijssel en Gelderland gesloten overeenkomst was de verlaging van het stuwpeil van de Avinksluis met vier duim; van drie voet en drie duim 'in Rhijnlands' naar twee voet en elf duimen. Daarmee nam de Berkel wat waterafvoer van de Bolksbeek over.

Van het onder toezicht van de inspecteur generaal Temminck te realiseren peil kon niet worden afgeweken dan na wederzijdse instemming van de departementale besturen van beide provincies.

Aanvullende bepalingen waren dat de watergeleiding door de stuw werd beperkt tot vier schutten in plaats van de eerdere acht (alleen bij dreigende calamiteiten konden de bij de rentmeester van de domeinen in bewaring gegeven sleutels van de vier overige schutten worden vrijgegeven); verder het op overeenkomstig niveau als de Avinksluis vastleggen van de peilen van molenschutten en het verbod om de capaciteit van de benedenloop van de Bolksbeek (van de Avinksluis tot de Aaftinkbrug) behalve dan door 'ordinaire opruimingen' te vergroten.

Het schouwreglement

In het op dezelfde dag vastgestelde schouwreglement werd bij de voorgeschreven ruiming in andere woorden nog eens vastgelegd dat geen capaciteitsvergroting van de benedenloop mocht plaatsvinden; particuliere eigenaren en marken dienden 'op gewone wijze' te ruimen 'zonder eenige verdieping of verbreding'. Echter waar de beek geen achttien voet breed was, werd deze breedte alsnog de eis. Voorts zouden de ter wering van overstroming dienende wallen langs de hele lengte van de beek in goede staat en op een door het departementaal bestuur nog nader vast te stellen hoogte moeten worden gebracht en werden hindernissen en kribben die de vrije afloop van het water belemmerden, verboden. Voor 15 oktober 1807 moesten de gegeven richtlijnen in praktijk zijn

omgezet, waarna elk jaar op dezelfde onderdelen het schouwen werd herhaald.

De uitvoering

Een reglement vaststellen is een ding, het uitvoeren een ander, zoals in het verleden ook al herhaalde malen was gebleken bij de toepassing van het in 1752 vastgestelde kwartiersreglement op ruiming. Voorlopig kwam het er niet van omdat de marken dwars lagen. Wildeman signaleerde bij de landdrost van Overijssel in mei 1807 al dat 'nog geen bijzondere schikkingen gemaakt zijn tot de executie van de voorgenomen opruiming der Bolksbeek'. Hij permitteerde zich de vrijheid dat het werk 'gevoeglijkst door de respectieve Markten en zelve onder het bestuur der markenrichters en bijzonder continueel opzicht hebbend daartoe aangestelde personen konde verricht worden'. Om vervolgens het voorstel te lanceren de markenrichters aan te schrijven met het consigne na St. Jacobi [25 juli] manschappen en gereedschappen te leveren om de klus aan te vangen, waarbij hij afzonderlijk stipuleerde dat 'ook die van Markel en Verwolde gezamenlijk diende geleverd te worden een getal van 15 a 16 kruiwagens'. Zijn advies werd kennelijk in de wind geslagen. Uit een paar brieven de maanden erna van Van der Borch aan neef Bentinck en (vermoedelijk) inspecteur-generaal Temminck van de domeinen kan opgemaakt worden dat vooral Markelo de ruiming traineerde, Verwolde wilde zijn verantwoordelijkheid nemen zo maakte hij duidelijk.

Strijd over de ruiming

Het jaar daarop bleek de strijd tussen de marken volop te zijn losgebrand over wie welk deel van de ruiming voor haar rekening diende te nemen, met vooral een verschil van mening tussen het Overijsselse en Gelderse kamp, waarbij ook nog de aanleg van een nieuwe brug in Markelo een rol speelde. Een [onbekend] voorstel van Wildeman achtte Van der Borch in strijd met een aantal artikelen in het reglement en zou om die reden ook worden afgewezen door de landdrosten van beide provincies, zo deelde hij Bentinck mee in zijn sinds 4 mei bestaande hoedanigheid van assessor [adjunct-drost voor het Kwartier van Zutphen] van de Gelderse hoogste baas. Vervolgens zette onze Verwoldse baron die pet af en gaf als markenrichter tegen Bentinck te kennen dat zijn collega's hun verantwoordelijkheid dienden te nemen door op persoonlijke titel een akkoord te sluiten over de verdeling van het werk.

In de brief aan de inspecteur blijkt de ware aap uit de mouw te komen. De marken waren ontevreden over het overeengekomen peil in de sluis, het punt waarop Van der Borch op het laatste moment had toegegeven. Hij uitte zijn spijt dat het akkoord over de ruiming niet was afgesloten voorafgaand aan de regeling over het sluispeil. Voor een nieuw 'servituut' voelde hij niets. Ook zijn baas de landdrost voelde daar weinig voor en was bereid gepaste maatregelen wilde nemen.

Of die er kwamen mag betwijfeld worden. In juli vond blijkens het markenboek van Markelo nog een

conferentie van alle richters in Lochem plaats waarop besloten was de landdrosten 'te adviseren' om de beek toch te verdiepen en op een aantal plaatsen te verbreden, waarmee de marken nogmaals tot uitdrukking brachten dat door het sluispeil teveel water door de Bolksbeek bleef stromen.

Tot slot

Of het daarna tot een spoedige oplossing kwam, blijft in historische nevelen gehuld, ook omdat de markenboeken er verder niet op zijn nageplozen. Duidelijk is wel dat de beek en vooral de Avinksluis een splijtzwam in de regio bleven, eerst tussen Gelderse en Overijsselse bestuurders en nadat die hun verantwoordelijkheid voor het waterbeheer eind negentiende eeuw hadden overgedragen ook tussen de waterschappen Berkel en Schipbeek. Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw bakkeleiden die over het beheer van de stuw en de daaraan verbonden kosten. Wat Van der Borch heel zijn leven voor ogen stond en wat een belangrijke legitimatie voor zijn politieke functioneren was, de (ver)kanalisering van de Achterhoek, was niet gelukt. De infrastructurele achterstand werd ook in de rest van zijn leven niet ingelopen en uiteindelijk nooit weggewerkt. De huidige 'crisis' toont dat nog eens overduidelijk aan. De moderne naar almacht faustiaanse mens zal het verleden slechts ten dele kunnen bezweren, helemaal niet keren. Laten we daar vooral verheugd over zijn en het een zinvolle betekenis geven maar politici – en mensen? – blijven onverbeterlijke koopjesjagers naar slechte waar.